

A HERMENEUTIKAI POLITIKATUDOMÁNY LEHETŐSÉGEI ÉS A PERSPEKTIVIZMUS PROBLÉMÁI

Kulcsár-Szabó Ernő

(akadémikus, ELTE BTK, intézetvezető egyetemi tanár)

Szabó Márton: *Politikai episztemológia* című könyvéről, Budapest, L'Harmattan Kiadó 2011.

Szabó Márton könyvének legfontosabb vonása, hogy módszertanilag egy diszciplínán túli nézőpontból vet pillantást a hagyományos politikatudományra, arra, amit az obligát politológia politikának tekint. Egy ehhez hasonló léptékváltás mindig jót tesz egy tudománynak. Például az, ha valakik kilépnek abból a politikatudományi vagy történettudományi mókuserékből, amelyben évtizedek óta dolgoznak, ahol arról folyik a diskurzus, hogy vajon hogyan jutunk tényekhez, archiválhatók-e a tények, hogyan kell ezeket felgyűjteni, jól gyűjtöttük-e, jók-e az archívumok lehatárolásai, beleillenek-e a használt értelmezési keretbe és így tovább. Szabó Márton könyvében viszont maga a politikatudományi tény kerül kérdés alá, maga a tény válik kérdés tárgyává, ha szabad így fogalmaznom. De erre még visszatérek.

Ez a diszciplínán túlról való kérdés az azt jelenti, Szabó könyvében szóba került valami, ami a magyar társadalomtudományokban sem egészen magától értetődik. Persze a humán- és társadalomtudományok egyes ágazataiban ebben a vonatkozásban nem egyformán állnak; egyesek előrébb vannak, mások hátrább, egyesek könnyebben mozognak errefelé, mások nehezebben. De itt nyilvánvalóan arról van szó, hogy a filozófia 30-as évekbeli nyelvi fordulatának következményeit valaki levonta a politikatudományra mint a szaktudományra nézve. Érteni vélem, hogy miért nehéz ezzel egyetérteni. Ugyanis a politika mint nyelvi valóság, nyelvi előállítású és nyelvi cselekvéseken keresztül is alakuló valóság, idegen attól a tradíciótól, amely több évtizedes, mondjuk 30-40 éves késésben van, és nem hajlandó tudomásul venni azt, ami a tudományos világ gondolkodástörténetében lejátszódott. Másutt sem ment ez könnyebben: az eredetileg germanista Friedrich Kittler habilitációs anyagát tizenhétszer buktatták el a konzervatív germanisták, ma pedig az egész világ erre hivatkozik, immár húsz éve.

Szabó Márton munkája mindenképpen eredeti és újszerű. Azonban azt is hangsúlyozom, hogy nagyon is benne áll egy erős és egyben régi európai tudományos tradícióban. Ez az állítás sokak számára lehet akár meglepő is, de

nem szabad elfelejteni, hogy Szabó Márton olyan hagyományban szólalt meg, elsősorban a politikai beszéd központi szerepét kiemelve, amely már a romantika óta alakul és képződik. Ilyen jellegű például a politikai tény státusa, de van valami hasonló a nyelvről való gondolkodásban is. Nagyjából Herder óta szoktunk erre ilyen módon tekinteni. Van erre Herdernek egy híres példája, mégpedig az animalitas-humanitás oppozíció. Az állatfilozófiák mai diadalmenete idején nem egyszerű feladat persze ilyesmit feszegetni, de ma már egyre kevésbé látjuk biztosnak a választóvonalakat, főleg Derrida Heidegger „kezéről” szóló írása óta, merthogy Heidegger – Derrida szerint legalábbis – gyors kézzel vontta meg a kettő közötti határvonalat. Herder szerint ugyanis nem fokozati, hanem minőségi különbség van az emberi és az állati világ között. Azt mondja a nyelv keletkezéséről szóló dolgozatában, hogy a kutya ugyan hűségesen szolgálja az embert, sőt néha úgy látszik az animalitás oldaláról, hogy már szinte tudunk is vele beszél(get)ni, de amit az állatok megértenek, az nem beszéd, hanem csak a jelek, szignálok „nyelve”. A jelek révén az ember és az állatvilág nagyszerűen „működik együtt.” De ha egyszer a kutya emberi értelemben értene meg valamit, nem szolgálna tovább, hanem maga teremene magának államot és kultúrát. Vagyis ha a szignalizáció rendje nyelvként működne az animalitás világában, akkor ebben a világban is lenne társadalom és politika is, mármint a régi platóni értelemben, sőt, azt hiszem, „a politikai”-nak a Carl Schmitt értelmében vett fogalma is. Ebből az következik, hogy szervezett és működőképes emberi együttélés fenntartása (és elsődlegesen ez a politikai cselekvés értelme) csak nyelvi feltételek mellett lehetséges.

Szabó Márton könyvének szemlélete és értelmezésmódja jól csatlakozik egy hosszú hermeneutikai hagyományhoz, az eredendő nyelvnel-lét hagyományához, ami a romantikából eredeztethető, és amely például a tényt nem úgy értelmezi, ahogy ma szoktuk. Szabó Márton a politikai tény státusát ugyanis másként határozza meg, mint sokan a politikatudományban és más társadalomtudományos hagyományban. Már a „mi a tény?” kérdést is ritkán tesszük fel magunknak a maga konzekvenciájában (azaz úgy, hogy nem véljük azonnal tudni is rá a feleletet). S ha mégis, akkor óhatatlanul elég furcsán válaszolunk rá. Ismerjük azt a helyzetet, hogy ha valamiről nem tudunk meg-egyezni, akkor elkezdünk kvázi „visszautogatni” az előttünk ott levőre, a „nyilvánvalóan” ott levő dologra, melyet úgymond mindenkinek „látnia kell”, mintegy közmegegyezészerűen, ha már vitatkozunk róla. „De hát itt van előtted ez a tény, nem látod?” „Ugye legalább ezen, hogy ez a tény itt van, nincs is mit vitatkozni!” „Legalább ezt ismerjük el és aztán akkor majd csak ezt követően alkossunk róla véleményeket!” Vagyis e felfogásban a tény mintegy ott van előttünk, sőt mindent megelőzően elsősorban a tény van ott. Ezzel szemben – így a hermeneutikai tapasztalat – soha nem a tény van ott legelsőül és mindenekelőtt, hanem az, amit nagyjából előzetesen tudunk és gondolunk a dolgokról, a tényekről is. Ez biztosan megelőzi a tényt, esetleg éppen azt, amely-

re konkrétan egy vitában rámutatunk, következésképpen a tények értelmezésmentes, elsődleges „megléte” pusztán fikció. Ugyanis mindig csak egy előzetesen gondolt tudás az, ami megláthat egyáltalán egy tényt valamilyenként. S nem azt a tényt látja meg az egyik tudás, mint amit a másik meglát. És éppen ebben, ennek a tapasztalatnak az elfedésében érdekelt minden politikai ideológia: a manipulatív politikai beszélő pontosan a nyilvánvaló dolgok közvetlen láthatóságára apellálva rejti el és nem akarja láthatóvá tenni azt a tapasztalatot, hogy ami „nyilvánvaló”, az nem előzi meg azt, aminek – tudásunk és érdekeink szerint – tekintjük, sőt feltüntetni akarjuk.

Mindehhez egy kritikai észrevételem is kapcsolódik. A könyv alapján interpretatív vagy értelmező tudománynak lehetne nevezni a politikatudománynak azt a módját, amelyet Szabó Márton képvisel, s ahogyan a tényekről is beszél. Ennek ellenére a szöveg sokszor *megismerésről* beszél, miközben a megismerés és a megértés között kardinális különbség van. Ez két különféle eljárás. Mindkettőnek vannak persze módszerei és szabályai, de az értelmezés esetében nem adhatók meg előzetesen a szabályok alkalmazásának módjai. (Alighanem ezért rokonítják sokan a joggal a hermeneutikát.) A megismerés esetében a megismerő szubjektum szemben áll a megismerendő objektummal mint ténnyel, az *értelmezés* esetében viszont inkább olyan a helyzet, mintha két szubjektum állna szemben egymással. Az elnevezésnek azért van jelentősége, mert az értelmezéstudomány is tudomány, de nem magától értetődően, legalábbis sokak szemében nem, mert mások az ismervei, mint a megismerésnek. Azt hiszem, ma még nincs közmegegyezés a hazai humán- és társadalomtudományok világában arról, hogy az értelmezés helyzetében a megértendő dolog sohasem pusztá „tárgya” a vele/rajta végzett „műveleteknek”, hanem afféle dialóguspartner gyanánt viselkedik. Olyasvalami, ami nem passzív, nem néma és még csak nem is mozdulatlan.

Szabó Márton a politikát sem úgy érti, mint sok kortársunk, akár jobb-, akár baloldalon, vagyis valahogy így: ez az egész rám eső tízmilliomod részének érdekérvényesítési területe, s az a dolgom, hogy ezen a területen, a politikain, a magam személyes érdeke szerint cselekedjem. Másként mondva, sokan gondolják, hogy a politika érdekek és uralmi technikák küzdelmének a területe, és semmi más. Szabó a politikát a platóni politikai techné értelmében fogja fel: a politika a civitas, a közösség megszervezésének a művészete, az érintettek együttműködése közös célok érdekében. Ezt az angolszász tudományban *political arts*nak is nevezik, s legközelebb az antik politikai technéhez áll, legalább is az én olvasatomban. A politikai tevékenység tehát elsősorban a közösség életének alakítása, annak a technikája, ahogyan ez elérhető. Nem feltétlenül csak hatalmi harc, bár az is.

Kérdés, hogy mennyiben lehet a könyvben képviselt felfogását történetinek, azaz korhoz kötöttnek tekinteni. Szabó Márton munkájában kétségtelenül a modern kori politikára vonatkozóan elemez, vagyis ezt fontos tudatosí-

tanunk, de ma már egyre inkább úgy látjuk, hogy a történeti tapasztalat sem abszolút, mert ha van történelem s vannak történeti dolgok, akkor a történelem maga is történeti jelenség. Másképp fogalmazva: nem volt mindig s nem is biztos, hogy lesz mindig. A posztmodern fogalom alkalmazásában korábban nagyon aktív voltam. Ma már nem gondolom mindenütt használhatónak a kifejezést, de nem azért, mert a fogalmakat – s így ezt is – divatszerűen használjuk. Baudelaire azt mondja, hogy a modernségnek az az alapja, hogy minden egyre gyorsuló ütemben cserélődik. Lehet, hogy ma már nem abban a kronotoposzban vagyunk, mint amelyik a posztmodern idején sokaknak fontos volt, s nem a fogalom kiürülése miatt, hanem azért mert mássá vált a történeti tapasztalatunk. Még a modernséget is az hajtotta, hogy jövünk egy bizonyos múltból, itt van a jelen, ami abszolút átmeneti, mert közben „haladunk” is valamely nyitott jövő felé. Ezt a tudat ide-oda mozgása emlékezet és képzelet/remény között szépen le is képezi. A Baudelaire-féle modernség alapján beszélünk állandóan a jelennek valami illékonyságáról, legalábbis a művészetekben és a tudományokban. De a szerkezet mégis *irányult* szerkezet, azaz a jövő – ebben a felfogásban – olyasmi, ahol nyitottak a perspektívák, kalkulálhatatlanok a dolgok. Ezzel szemben ma már a legnagyobb nyugat-európai újságok írásaiban is megjelenik az immár félszázados, és nagyon is megfontolandó filozófiai és művészettudományi tapasztalat, mely szerint érvényét veszti ez az uralkodó kronotoposz, amelytől – igaz, csupán a megelőzőtségre való visszafelé tekintés jegyében – egyébként a posztmodern is elhatárolta magát. Arra gondolok, hogy a jövő kalkulálhatatlansága ma már egyre kevésbé áll fenn, sajnos, a jövő nagyon is kalkulálható, nagyon is kezd előreláthatóvá válni. Legalább öt-hat ilyen tapasztalatot mindenki fel tudna sorolni: a túlnépesedés, az energiaválság, a táplálkozási gondok, a klíma felmelegedése és mások.

Ehhez kapcsolódóan van még egy további megjegyzésem. A könyvben már-már szentség a különféle világtapasztalatok következtében előálló eltérő vélemények legitimitása. S hogy ez miért problémás? Mert a megalapozott vélemény több mint vélemény, ugyanis a véleményeket általában az legitimálja, hogy mindenkinek más történeti, politikai és kulturális tapasztalata van. Ám ha a vélemények nincsenek ellensúlyozva valamilyen módon, akkor fennáll annak a veszélye, hogy belecsúszunk egy olyan perspektivizmusba, ahol minden vélemény – az ostoba is, csupán csak mert az is mindig valakié – méltánylásra számot tartó véleményként léphet színre. De minderről még az új francia szociológusok is azt mondják, hogy nem minden vélemény tekinthető véleménynek, sőt olyanok is vannak, amelyek nem érdemlik meg ezt a nevet vagy státust. Sőt, az is nehezen megfogható, amire oly nagy öntudattal „közvéleményként” szokás hivatkozni. Mert lehet, hogy ilyen nem is létezik; már csak a kalkulálható, vagy részint kalkulálható jövő miatt sem. Legalább fel kellene

tenni a kérdést, hogy hogyan lehetne megértésre jutnunk egymással minden perspektivizmus dacára.

A perspektivizmus melletti érvek egyik alapja az, hogy az előfeltevéseink különbözőek. Ezt általában így mondjuk, s az előfeltevések legitimitását nem is illik, nem is szoktuk megkérdőjelezni. Az egyik embernek ilyen előfeltevései vannak, a másiknak meg olyanok. Ám ha utánagondolunk, akkor az előfeltevésnek van egy nagyon furcsa komponense, éspedig a szabad választása. Mint a fizikus, aki azt mondja, ezt és ezt föltéve ebben a kísérletben erre és erre a tételre jutunk. A világra vonatkozó tapasztalat azonban nem a szabad előfeltevések világa, sokkal inkább az *előzetes tudásoké*, ahol is nem egészen szabadon rendelkezünk afölött, hogy mit is teszünk fel. Mi is mindig részei vagyunk annak, amit megértünk, tehát sokkal inkább az előzetes tudásunk van itt játékban, s nem maga az önkényesen alakítható előfeltevés. Szépen mondja ezt egyébként Herder, hogy ahogyan a pók beleszövi magát a saját művészetébe, úgy vagyunk beleszöve a saját nyelvünkbe. Következésképpen, amikor azt gondoljuk, hogy előfeltevésekkel dolgozunk, akkor sokkal inkább az – előttünk is csak részben ismert – előzetes tudásunk működik.

Az előzetes tudásunkkal kapcsolatban pedig alapvetően azt a nézőpontot kellene birtokolni, ahonnan látszik, hogy melyek a saját nézőpont előnyei és a hátrányai. Ehhez viszont a szabadság sokkal magasabb fokára van szükség, mint pusztán azt gondolni, hogy szabad vagyok erre vagy arra. Azt kell mindenekelőtt belátni, hogy előzetes önmegértésem szükségszerűen ott van magában az „előfeltevésemben”. Feltenni csak azt tudom, amit a megértésem belát és egyáltalán lehetővé tesz. Ezért ezt kontrollálni sokkal nehezebb, mint bármi mást. Ennek azért van jelentősége, mert sokan a perspektivizmus hívei közül – nem kontrollálva, hogy honnan jövünk, hogy miért gondolunk valamit –, úgy beszélnek, hogy „márpedig nekem ez a véleményem, következetesen kiállok mellette és kész!” De mit is jelent ez a „következetesség”? Azt, hogy felfüggesztem a párbeszédet veled, mert buta vagy, mert korlátaid vannak. A párbeszéd felfüggesztése viszont nem vezet semmi jóra.

A *szellem fenomenológiájában* van erről – a párbeszéd felfüggesztéséről – Hegelnek egy nagyon fontos megfigyelése. Amikor valaki kijelenti, hogy „nincs több mondanivalója annak a számára, aki nem találja és nem érzi magában ugyanazt; ... lábbal tiporja a humanitás gyökerét.” (Budapest, Akadémiai, 1979, 44.) Mégpedig azért, mondja Hegel „mert a humanitás természete az, hogy a másokkal való egyezésre törekszik, s egzisztenciája csak a tudatok közösségének létrehozásában van” (uo). A perspektivizmusok, ha képtelenek önmagukat ellenőrző konfiguratív „összjátékra”, bajba visznek bennünket. A „minden vélemény jogos” nagyon szép eszmény ugyan, de a véleményeknek valahogy mégis csak interakcióba kell jutniuk. Heidegger azt mondja erről, persze hegeli alapon állva, hogy megértésre jutni a másikkal sokkal nehezebb, mint felfüggeszteni a vele való beszédet, kijelenteni, hogy nem tárgyalok veled to-

vább. Sőt: az egyezsége jutás sohasem a gyengeség jele, mert ez sokkal nehezebb, mint megvívni egy polgárháborút. De egyezsége és megértésre jutni nem azt jelenti, hogy kényszerítem a másikat, mert az egyezsége jutás során nem kell ugyanazt gondolnom, mint a másiknak, mehetek más irányokba is, de ehhez valahogy megértésre kell jutnunk, sőt, annak megértésére is, *amihez képest* másak az irányaink, mert egyébként önmagunkat veszélyeztetjük.

Ez a följebb emelkedő szempont hiányzik Szabó Márton könyvéből. De ezt a problémát a politikatudományban általában is tudatosítani kellene. A különféle viláértelmezések miatt természetesen nincs önmagával azonos politikai tény, de ezek után jön az izgalmas kérdés és a nehéz feladat: hogyan jutunk valamilyen módon mégis megértésre egymással, anélkül, hogy feladnánk azt, amit gondolunk, amit igaznak és jónak tartunk.